

GÜNÜMÜZDE YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ GEREKEN BİR DÜŞÜNÜR:

PRENS SABAHATTİN BEY¹

Doç. Dr. Bayram BAYRAKTAR*

Günümüzde, adına “Yeni Dünya Düzeni” denilen sürecin başlamasıyla ya da bloklararası soğuk savaş döneminin sona ermesiyle, imparatorlukların (Sovyetler Birliği gibi) ve ulus devletlerin (Eski Yugoslavya gibi) yapılarında, çok önemli bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Uluslararası sermayenin, büyük silâh tüccarlarının egemenliklerini farklı şekillerde sürdürme arayışlarının yanında, büyük devletlerin stratejik noktaları denetlemek için yaptıkları güç gösterileri ve bu konuda karşılıklarına çıkan hiç bir engeli (Irak diktatörlüğü gibi) yaşatmamak arzusu, istenen sonuçların gerçekleşmesinde, âdeta, belirleyici olmuştur.

Bütün bu olguların yanında, kimilerine göre, çağımızda bir kimlik sorunu da yaşanmaktadır. Bu bağlamda, bugün, tepeden tırnağa yeniden inşaya muhtaç Türkiye’de idari, eğitsel ve birey-toplum ilişkileri açısından, bir çözümleme yöntemi olarak, XX. yy. Türk aydını olan Prens Sabahaddin Bey’in görüşlerini tartışmak istiyorum.

Düşüncelerini kısaca “Teşebbüs-i şahsi ve adem-i Merkeziyet” şeklinde formüle eden Sabahaddin bey, sosyoloji yönetiminin değişik bir tarzını kullanarak toplumsal sorunlara çözümler getirmek istemiştir. Sabahaddin’in bizi ilgilendiren yönü, politika adamlığından ziyade, fikir adamlığıdır.

Konunun sistematik boyutlarıyla ilgili olması açısından bilgi, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, bilimsel bilgi sosyal bilimlerde 19. yüzyılda ortaya çıktı. 16. yüzyılda astroloji yerini astronomiye, 17. yy. da fizik yerini bilimsel fiziğe 18.yy.da el kimya kimyaya dönmüştür. Sosyoloji ve psikoloji gibi bilimsel 19 yy. da ortaya çıkarken, çok eski bir geçmişi bulunan tarih, yüzyılda, daha sistematik hale gelmiştir.²

¹ Mehmet Sabahaddin, Abdülmecid’in kızı ve Abdülhamid’in kızkardeşi Seniha Sultan’ın oğlu olmakla, doğru olmayan bir şekilde, Osmanlı hanedanına mensup sayılmış ve Kendisinin pek hoşlanmamasına karşın-prens olarak anılmıştır. Seniha Sultan, gerçek anlamda, tam bir Avrupalı idi. Babası-Halil Rifat Paşa’nın oğlu -Damad Mahmud Celaleddin Paşa’dır. Sabahaddin, özel hocalar elinde yetiştirilmiş, Arabça, Farsça ve Fransızca’yı küçük yaşlarda öğrenmiştir. İbn Haldun’un Mukaddimesini arapça olarak okumuştur. Teorik yönünü gelişmesinde bu ve benzer özellikler oldukça önemlidir. Bkz. Cavit Orhan Tütengil, “Prens Sabahaddin,” *Sosyoloji Dergisi* (1947-1949), (Sayı: 4-5), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1949, 185-190.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü

² Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, (sadeleştirilen ve yayına hazırlayan: Muzaffer Sencer), Elif yayınları, İstanbul, 1965, s.7.

Bilindiği gibi dünya toplumları ticaret kapitalizmi dönemine, özellikle sanayi devrimine kadar, görece, daha durağan bir sosyal yapıya sahip idiler. Aydınlanma çağı ve hemen arkasından gelen sanayi devrimi ile, özellikle, Avrupa toplumu büyük iç karışıklıklara sürüklendi. Bu gelişmeler, toplumların hayatına “determinist bir anlayışla yaklaşmak gereğini hatırlattı. Sosyal bilimlerde bu anlayışın ortaya çıkmasında, biyoloji biliminin elde ettiği aşamalar da etkili oldu; evrim teorisi gibi Konuyla ilgili bir değerlendirme³

Fen bilimlerindeki gelişmelerin sosyal bilimlere sistematik olarak yansımaları, önce Fransa’da ortaya çıktı. İlginçtir, fizik uzmanı olan Auguste Comte, tarihi ve sosyal olayları fizik bilimi kanunlarına göre kurgularken⁴, maden mühendisi olan Le Play, jeoloji örneğine göre, sosyal olayları sistematize etmiştir.

Böylelikle 19. yüzyılın karışıklıkları içinde, birbirine karşıt iki akım doğmuştur. Prens Sabahaddin tarafından yazılan “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir”⁵ isimli kitabın, sosyolog Muzaffer Sencer tarafından sadeleştirilerek yayınlanan nüshasında yer alan Nurettin Ş. Kösemihal’in yazdığı Önsöz deki bilgilere göre, bu akımlardan biri Comte’nin yaklaşımlarını geliştiren ve yönteminde tarih, etnografya, istatistik ve iktisat yöntemlerini kullanan Durkheim okulu; diğeri de Le Play’in kuramlarını geliştiren Edmond Demolins’in, Türkçeye “İlm-i içtimâ” olarak çevrilen, “science sociale” i olmuştur. Bu yöntemin diğer takipçileri Hanri de Tourville Paul Descamps gibi isimler olmuştur. Bu okul, özellikle monografi çalışmaları ile kendini tanıtmıştır⁶.

II. Meşrutiyet’te ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde, biraz da haksız olmayan nedenlerle (daha çok politik), Sabahaddin’in fikirlerine fazla ilgi gösterilmemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, demokrasi kültürünün yaygınlaşmasının bir sonucu olarak, bu görüş giderek artan bir şekilde etkili olmaya başlamıştır.

Sabahaddin Bey’e göre toplumlar “ilm-i içtima” açısından kategoride sınıflandırılmalıdır. Bunlardan birisi özgürlük ve refahlarını kamuda arayan “tecemmüi”ler (toplumcular), diğeri ise bağımsız düşünen ve sosyal refahlarını bireyselliğin gelişmesinde arayan “infradilerl (bireyciler) dir.

³ Konuyla ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz., Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, (Çev: Erol Güngör), Ötüken Yayıncılık, İst. 1994.

⁴ Aydın Sayılı, *hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir*, Kültür bakanlığı yay., Ankara, 1990

⁵ Sabahaddin, *Türkiye nasıl ... ss. 6-7* (N.S. Kösemihal’in önsözü).

⁶ Aynı yer, Ayrıca bkz., Tütengil, “Prens...,” ss. 187-189., Prens Sanahaddin Paris’te *Edmond Demolins*’le tanıştıktan sonra, onun “*Anglo-Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?*” adlı kitabından çok etkilenmiştir. Bu kitapta toplumcu ve bireyci ülkelerin insan malzemeleri karşılaştırılmakta ve İngilizlerin bireyci ülkelerin insan malzemeleri karşılaştırılmakta ve İngilizlerin bireyci olmaları sonucu kalkınabildikleri işlenmektedir. Bkz., Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 47; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 350; Shaw, Stanford-Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I*, İstanbul, 1994, ss. 313-315.

Sabahaddin Bey, "İlm-i içtimâ=sosyal bilim" adıyla da nitelendirdiği yönetimini açıklarken, "...bu muazzam ve gittikçe mükemmelleşen bir terki-i içtimâ beşeriyet; hayat-ı hususiyeye ve umumiyesinde, kendisine yegane rehberlik edebilecek ve bu suretle ulüm-u sairenin kâffesini etrafında toplayacak merkezi bir ilme, en lüzumlu ve en kıymetli bir istinadgâha temellük eder.(...) Hayat-ı hususiyeyi hayat-ı umumiyeye hakim kılan ve ortaya en kat'i bir tefevvuk-u içtimai çıkararak amel-i esasi de işte bu istiklâl-i şahsiye halk eden cereyan-ı içtimai ..."⁷ diyerek, yöntemine çok büyük yüklemeler yaptı. Bu mektebe göre, bilimin başlıca amacı, olayları birbirine bağlayan ilintileri ve bunları yöneten yasaları bularak, gelecekle ilgili çözümler yapmaktır⁸.

Abdülhamid döneminde yurt dışına kaçan ya da kaçmak zorunda bırakılan ve genel olarak "Jön Türk" adıyla Osmanlı aydınları, istibdata karşı yöntem belirleme amacıyla 1902 yılında Paris'te yaptıkları Kongrede, aralarında ortaya çıkan görüş ayrılığı nedeniyle, iki gruba ayrıldılar. "Merkezci" akımın önderliğini Ahmet Rıza Bey, "adem-i merkezîyet" akımının görüşünü de Prens Sabahaddin Bey temsil ediyordu. Diğer bir uyuşmazlık konusu ise dış müdahale konusunda ortaya çıktı. Ahmet Rıza ve arkadaşları yabancı devletlerin Türkiye'ye müdahalesine karşı çıkarken Sabahaddin ve ekibi müdahaleden yana tavır aldı.⁹ M.K.Öke'ye göre Sabahaddin Bey, Osmanlı halkları konfederasyonunu savunurken, Ahmet Rıza çağdaş örgütlenmiş merkezçi bir yapının, ülkenin parçalanmaması için, kaçınılmazlığını savunmakta idi. Kongre sonrasında Sabahaddin ile itihadçılar arasında bitmez-tükenmez bir polemik dönemi başladı; bu gelişmelerin sonucunda Paris'te kurduğu "teşebbüs-i şahsi ve aedmi merkezîyet" adlı derneğin yanında aynı yerde 1906 yılında "Terakki" adında bir gazete çıkararak görüşlerini daha etkili kılmayı amaçladı. Sabahaddin'in görüşleri, ayrıca, "The Times" "The Levant Herald And Eastern Express, Le Temps ve Pro Armenia gazetelerinde yayınlandı¹⁰.

II. Meşrutiyet ilan edilinceye kadar geçen iki yıl gibi kısa bir sürede Terakki'nin ülkeye girişi yasaklanmasına rağmen, Sabahaddin'in görüşleri Türkiye'de aydınlar ve askerler arasında küçümsenemeyecek taraftar bulabiliyordu. Hatta Veliâhd Reşat da bunlar arasında idi. Reşat, Sabahaddin'e yazdığı bir mektubunda, "... Türkiye'de meşruti bir idarenin tatbikine tarafdar..."

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkilâbı Tarihi, (C.II, Ks. 4), Türk Tarih Kurumu Y., Ankara, 1952, s. 472.

⁸ Sabahaddin, "Prens..", s.32; Bayur, Türk İnkilâbı.., s.477.

⁹ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir 1995, s. 52; Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 58. Sabahaddinci aydınlarımızdan A.B. Kuran'a göre Jön Türk muhalefetinden İngiliz Dışişleri bakanı Sir Edvard Grey ve Fransa Başkanı Mösyö Clamenco'nun bilgileri vardı ve kendilerinden, muhalefete yardım etmeleri isteniyordu. Bkz., Ahmet Bedevi Kuran, *İnkilâp tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s.220.*

¹⁰ Kuran, *İnkilâp Tarihimiz ...*, ss. 172-219; Aykut Kansu, *1908 Devrimi, İletişim yayını, İstanbul, 1995, ss. 261-263*

bulunduğu; kendisinin padişah olması halinde mutlakiyeti değiştireceğini bildiriyordu¹¹

II. Meşrutiyet'in ilânıyla, asker-sivil üst yöneticileri arkasına alan ve ülke genelinde büyük çoğunlukla halk tarafından desteklenen merkezîyetçi politikanın temsilcisi İttihad Terakki ile saygınlık ve güç kaynağını düşünen-daha çok Makedonyalı Hristiyanlar, Rumlar ve Ermeniler tarafından sempati gören-Sabahaddin Bey 1 Eylül 1908'de Türkiye'ye döndü.¹²

Sabahaddin İstanbul'a gelişinin ertesinde, beraberinde getirdiği babasının cenaze törenine, ülkenin resmi ve resmi olmayan nüfuzlu kişileri yanında, Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ve Hahambaşı da katılmışlardı. Prens'in bu kişilere yaptığı nezaket ziyaretleri ittihatçı basında çok büyük polemik konuları oluşturdu¹³.

Sabahaddin, böyle karışık bir ortamda, ittihatçıların aleyhinde yazan basının kışkırtmalarına rağmen,¹⁴ biraz da kendisini savunmak amacıyla, ülke sorunları hakkındaki görüşlerini, muhafazakâr olarak nitelendirilebileceğimiz İkdâm gazetesinde şöyle açıklıyordu¹⁵:

1-Genellikle Osmanlı müslüman halkları ve Türklere karşı yapılan istibdat gerçekte, bir ya da bir kaç kişi tarafından yapılıyor değildi. Baskı ve zulmün ana kaynağı "tarz-ı maişet ve nekais-ı ictimâiyemiz" idi. O nedenle Türk kamuoyu ulusal eğitimin yeniden düzenlenmesi konusunda bilinçlendirilmeli ve buna olan istibdatı kaldırmak için, ülkenin çeşitli yerlerinde çalışma merkezleri ve mukavemet noktaları oluşturulmalı.

2-Hristiyan vatandaşlarımızın yani Rum, Ermeni, Bulgar...vb. cins ve mezhep farkı gözetmeden müslümanlarla samimi bir dayanışma içine girmeleri, Osmanlılığı oluşturan halklardan hiçbirinin muhtariyet idare veya istiklâl politikası takip etmemeleri düşüncesini gerçekleştirmek gerekir.

3-Uygar dünyaya karşı, milletimizin istibdat yönetiminin baskı ve zulümlerine lâıyk olmadığını edille-i lâzime" ile isbata çalışmak gerekir. Otuz yıldır "zindanlarda işkenceler altında mahv edilen vicdanperveran-ı milleti" tanıtarak, hiç olmazsa, Batı kamuoyunun bir kısmını milli davamıza kazanmak lâzımdır.

¹¹ Kuran, *İnkilâp Tarihimiz...* ss. 219-220

¹² Kansu, 1908... ss. 261-262

¹³ Kuran, *İnkilâp Tarihimiz...* ss. 267-268.

¹⁴ Kuran'a göre Sabahaddin'e karşı "İttihat ve terakki" erkânınca yapılan saldırılar, "tariz ve Tezyifler" bilimsel bir inceleme ürünü olan "*adem-i merkezîyet*" programının kendilerince, iyi bir şekilde tahlil ve idrak edilmemesinden kaynaklanıyordu. Aradaki "*bilimsel düzey farkı*" mücadeleyi daha da artırıyordu. Bu bağlamda Sabahaddin Okulu'na mensup Doktor Hicri Bey'in Diyarbakır'da tutuklanması, Faiz Bey'in Adana'da "*kaza kurşunu*" ile katledilmesi, ittihatçı önderlerin, kendilerinden olmayanlara tahammülleri olmadığını göstergesi idi. Hatta Mısır'da "*Jön Türkler*" arasında erdemli bir insan olarak kendini gösteren Hasan Fehmi Bey, Fırkasında İttihat Terakki Cemiyeti'ni eleştirdiği için, daha sonra da Ahmet Samim Bey, Ahrar Fırkasının kurulmasında etkili oldukları için yok edilmişlerdir. Bkz., Kuran, *İnkilâp tarihimiz...* s. 268.

¹⁵ İkdâm, 18 Ekim 1908

Sabahaddin, yalnızca Osmanlı siyasal birliğini savunmadığını, yıllarca yurt dışında yabancı ülke basınlarında yazdığı makalelerinde görüleceği üzere, “adem-i merkezi idarenin” asla muhtariyet yani federasyon yönetimi olmayacağını işlemek amacını taşıdığını belirtmektedir. Yazısının bir yerinde, “... tasrih ettiğimiz bu tarz idarenin muhtariyet veya heyet-i mümtaze uzulleriyle hiçbir münasebeti olmamakla beraber, idareyi sabika tarafdarlarının teşvikât-ı mütemadiyesi, altında, kelimenin mâna-yı asliyesinin büsbütün tağyir edildiği görülmüyor...” yaklaşımıyla, ittihatçılara da cevap vermeyi amaçlamıştır.

Düşünür, Türk toplumunun geri kalış nedenlerini tarihi süreç içinde değerlendirmekte, geri kalışın başlıca nedeni olarak kollektivist= tecemmüi toplum yapısını göstermektedir. Adem-i merkezîyetçi düşüncenin imparatorluğu çöküşe götüreceği eleştirilerine karşı ise, “*Cezayir-i Bahr-i Sefid* (Ege adaları) dışındaki her yerde hristiyan kökenli insanların azınlıkta oldukları gerçeğinden hareketle imparatorluğun dağılması tehlikesinin söz konusu olamayacağını ileri sürmüştür.¹⁶

Osmanlı’daki köklü değişimi Tanzimatla başlatan Sabahaddin, o günden bu yana. Türk ıslahatçılarının her geçen gün sayıları artmasına karşın, ülkede modernleşme girişimlerinin başarıya ulaşamamasının nedenini, konuya yüzeysel yaklaşılmasında görmekteyiz. Türkiye’nin geri kalması ya da çağdaşlaşmaması konusunda yalnızca hürriyet, meşrutiyet, maarif ahlâk ve batılılaşmak, kavramlarıyla yaklaşmak, sorunu doğru koymamak olduğu gibi çözümünü de yanlış olmaktadır.

Sabahaddin’e göre problematige “ilm-i ictimâ açısından baktığımızda, basit olarak şöyle bir durum görebiliriz. Meşrutiyet yönetimi İspanya’da ve İngiltere’de egemen Kuzeyde Amerika Birleşik Devletleri ise Cumhuriyetle yönetilmektedir. Orta ve Güney Amerika hükümetlerinin siyasal düzeni cumhuriyettir. Oysa bu yönetimler arasında çok köklü farklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların belirleyici nedeni, Sabahaddin’e göre hükümet şekillerinden değil, toplumsal yapılarının değişik olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷ Tecemmui anlayışı ve merkezçi yönetimi kıyasıya eleştiren, “ilm-i içtima”i bir analiz yöntemi olarak vazeden okulun Türkiye’deki baş temsilcisinin yaklaşımlarında görülen, “... eğer hükümet şekillerinin ciddi bir önemi olsa idi, meclis-i mebusanın kefaleti altında en serbest kanunlarla idare edilen bu

¹⁶ İkdâm, 18 Ekim 1908 Ayrıca bkz., Nezahat Nurettin Ege, Prens Sabahaddin. Hayatı ve İlmi Müdafaaları. Güneş Neşriyat, İstanbul, 1977, s. 33. İlgili dönemin demografik yapısının, Sabahaddin’in düşüncelerine uygunluğu açısından bkz. Justin Mc Cartı, *Muslims and Minorities, i The Population of Ottoman Anatolian and the End Of the Empire New York, 1983, p. 48. 110-113; Cezayir-i Bahr-i Sefid* adaları Rodos, Sakız İstanköy, Midilli ve Limni adalarından oluşuyordu. Rodos’ta 1885 nüfus sayımına göre 6467 Müslüman, 20711 Rum, 3 Ermeni, 2690 Musevi yaşamakta idi. Sakız’da 1709 Müslüman, 35106 Rum, 14 Ermeni, 179 Musevi yaşıyordu. İstanköy, Midilli, Limni adlarındaki oran da benzer nitelikte idi. Bu adaları Osmanlı devleti 1914’te fiilen Yunanistan’a kaptırdı. Bkz., Stanford j. Shaw, “Ottoman Population Movement Durin The last Years Of the Empire, (1885-1914)”, *The Journal Of Ottoman Studies, I, İstanbul, 1980, pp. 201-203.*

¹⁷ İkdâm, 19 Ekim 1908

cumhuriyetlerde hukuk-u efradın her tecavüzden masun olması lâzım gelirdi..." düşüncesiyle, toplumsal yapının, politikanın belirlenmesinde hiç bir katkısını görülmemesinin baş sorumlusu olarak "bürokrasi" gösterilmektedir¹⁸. Aynı anlayışla irdelendiğinde, Güney Afrika'da bir sürü cumhuriyet yönetimi bulunmasına rağmen, çoğunda "haydutlar" egemen olmuşlardır. Meksika'da Uruguay'da ve Guatemala gibi değişik cumhuriyetlerde, "...insanların hukuku, sineklerinkinden pek de farklı değil. Reis-i cumhur, meclis-i mebusana âzâ sıfatıyla giren haydutların çoğuyla birleşerek istediğini asıb kesiyor, serbesti-yi matbuata rağmen de kimse ses çıkaramıyor. Çünkü ses çıkaran haberi olmadan ölüm cezasına çarptılıyor. [buralarda] Terbiye-yi milliye, fikri teşebbüsün terkisine değil, bilâkis mahvına sebep olduğu içni, nokta-yı istidadını kendinde bulamayan efrad-ı millet onu ister istemez mütegaliblerde [yönetenler] arıyor. Ve merkezîyet usulüyle büsbütün ifsad edilen bu cumhuriyetlerde en girye, en meş'um bir istibdat devam edüb gidiyor ..." ¹⁹

Sabahaddin'in "adem-i merkezîyet" önermesi, gelecekte, "science social = ilm-i ictimâ" bakış açısı ile değerlendirilirse, ülke gerçeklerine dayandırılmak istenen bir çözümleme modeli olarak görülür. Bu bağlamda, düşüncelerini açıkladığı ikdam'da²⁰, "İstibdat" yerine "meşrutîyet" in gelmesinin ülke yönetiminde eski durumdan farklı olarak ne tür değişikliklerin olacağını sorgulamakta, *tevsi-i me'zunîyet* olarak isimlendirdiği, merkezdeki yetkililerin vilâyetlere dağıtılması görünüşü şöyle örnelemektedir. Yemen ve Selanik vilâyetleri sakinlerinin "*tarz-ı maişetleri*" birbirinden çok farklıdır. Buraların sorunlarını, çok uzaklarda, İstanbul' da yaşayan memurlar değil, fakat, Yemen ve Selanik'te yaşayanlar bilir. Özetle yapılması istenen ıslahat, valilerin ve vilâyet memurlarının yetkilerini genişletmek, "meclis-i umumi"yi açtırmak ve doğal olarak da bölge halkının, ödedikleri vergilerin harcandıkları yerleri "ta'yin ve teftiş" yeteneği kazanmasına olanak hazırlamak, şeklinde ifade ediliyordu. Prens Sabahaddin, "...usul-ü merkezîyet devam ettiği müddetce, vatanımızda fikri teşebbüs mümkün değil ilerleyemez; bunsuz da vilâyetler imar edilemez ..." yaklaşımıyla, başkent in yetkilerini illere dağıtması gerektiğini, taşra illerdeki yerleşik bireylerin yetki kullanarak karar verme süreçlerine katılacaklarını, sorunu yerinde daha kolay çözebileceklerini, yönetimden eğitime çevredeki değişime uygun olarak- pek çok konuda daha etkin karar alınabileceğini kurguluyordu ²¹.

Burada genel çizgileriyle özetlersek, Prens Sabahaddin' in görüşleri Türk milletinin topyekün kalkınması için, indî ve gelişigüzel ıslahat programları yapmadan önce toplum yapısının "ilm-i ictimâ=sosyal bilim"e göre incelenmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Onun yöntemi tümevarımcıdır. Sentez yapabilmenin

¹⁸ İkdâm, 19 Ekim 1908

¹⁹ İkdâm, 19 Ekim 1908

²⁰ İkdâm, 19 Ekim 1908

²¹ İkdâm, 19 Ekim 1908. Acaba, ABD eğitim kurumlarında okutulan ve tüm sosyal bilimleri kapsayan "science sociale" anlayışı "leply" okulunu mu izlemektedir?

yolu bir takım analizlerden geçer. Oysa ki o güne (yüz yılımızın ilk çeyreği) kadar yapılan ve yapılmaya devam eden ıslahat (başkalaşım ve değişim) tasarıları ve düzenek (program) leri, bilimsel çözümlene sonuca ortaya çıkarılan bileşimler (sentez) değil, sadece, günü kurtarmak için yapılan dogmatik ve hemen hemen bütünüyle yüzeysel bakış açılarını yansıtmaktadır.

Sabahaddin' e göre, bir toplumu ve onun bütün dinamiklerini düzeltmek ve etkili kılmak için yapılacak ilk iş, o toplumun sosyal kuruluşlarını tanımalı ve bu kuruluşların birbiriyle ilişkileri, farklılıkları belirlenmelidir. Bu bağlamda Türk toplumunu geri bırakan ya da bıraktıran ögeler arasında, dinin başlıca etken sayılması görüşünün doğru olmadığı belirtilmekte, dinin de -öteki kurumlar gibi- toplumların inşasına göre ilerleyeceği ya da alçalacağı ileri sürülmektedir. "İstinadgâh" olarak bireyi değil, aile, cemaat, hükümet gibi "vezaif-i umumiye" niteliği taşıyan kurumları arzulayan ve bundan dolayı da kendisini her haksızlığa her zillete katlandıran "teşekkül-i tecemmül" den, ancak, giderek kokmuş ve çürümüş bir ahlâk çıktığı halde; yegâne dayanak noktasını bireyde arayan, bireyi keşfettiren "teşekkül-i infiradı" den sağlam ve yüksek vicdanlar vücuda gelir²². Toplumcu ülkelerde, çoğunlukla, yasalar gibi, eğitim de, bir amaç olarak görüldüğü halde, bireyci ekollerde, aksine, bir araç olmaktadır.

Sabahaddin' e göre, içtimai doktrinlerin ve onlara dayanan grupların başlı başına önemli bir değerleri yoktur. Sosyologlar, iktisatçılar, psikolog, filozof ve tarihçiler toplum sorunlarını araştırırken, daima, sonucu bir sebep olarak algılamışlardır. Üst yöneticiler (bürokrasi)' in ve siyasal partilerin programları da, olayların temel nedenlerine inen bilimsel tahlillere değil, onları hatadan hataya, iflâstan iflâsa götüren ön yargılı tahminlere, yalınkat faraziyelere dayanmaktadır. O nedenle muhafazakârlık, liberallik, demokratlık, sosyalistlik, yenilik ya da hüriyetperverlik gibi akımlar hep "ilmi tahlil yokluğundan" ve zihinlere yerleşmiş bazı kanaatleri birer gerçek sanıp, onlardan istidlâl (kanıtlama) yoluyla hükümler çıkarmak anlayışından kaynaklanmaktadır²³.

Modernleşme tarihi boyunca hemen hemen daima arayış içinde, olduğumuz eğitim sorunlarıyla ilgili görüşlerini, o dönemin koşullarında, i cesaretle egemen kurum ve kuralları sorgulama sonucu ortaya çıkan tespitlerle açıklamaktadır. Sabahaddin, eğitim 1996 Türkiye'si'nde sıkça eleştirdiğimiz gibi- ezberciliğe dayandığın hatırlatmakta, kural öğrenilmekle nasıl dil öğrenilmezse, kuramsal derslerle de fen öğretimi yapılamaz, demektir. Türkiye'de ailenin ve okulun öğrencilere verdiği eğitim, onlarda girişimcilik ve bağımsız olmak düşüncesini geliştirmek yerine, sadece, görenek ve esaret anlayışıyla yatkınlık yaratmaktadır. Birey-bağımsız olarak-eğitim-öğretim sürecini değiştirebilecek donanıma sahip olacakken, yalnızca, öğrendiği konuların, olayların etkisinde

²² Cahit Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahaddin", *Sosyoloji Dergisi* (1947-1949), İstanbul, 1949, ss. 167-170.

²³ Tanyol, "İçtimai Monografi...", ss. 161-162; Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yy'daki toplumsal gel-gitleri "değişim" olarak nitelendiren ilk Türk düşünürü Sabahaddin Bkz. Ege, Prens Sabahaddin...

kalmaktadır. Bu sonuçlara götüren neden, "... hükümetin yeğâne emeli, şahsiyeti boğmak, bir düşkünler nesli yetiştirmek, Kuvve-i icraiyyeye temellük (sahip olan) eden o arsızlar kafilesi, şahsiyetin her tecelli-yi ulviyesine saldırmıyorlar(...) Demek ki bugünkü merkezîyetle, zulmün, şüphe yok ki, tarz-ı terbiyeden doğan bir aczin mahsulü. Nokta-yı istinadlarını kendilerinde bulamayan aceze-yi ümmet(ulus), onu aile, cemat, hükümetlerinde arar ve bu suretle tepeden tırnağa kadar her tarafda istibdadın kökleşmesine hizmet eder (...) Ecnebi istilâsına uğrayan bir millet, ahlâkı büsbütün bozulmamışsa, hukukunu yavaş yavaş istirdad edebilir. fakat, ahlâksızın damarlarına işlediği bir milleti hiç bir şey kurtaramaz." düşüncesinde yatmaktadır²⁴.

O'na göre toplumun ihtiyaçlarını gözardı ederek, memurluk mesleğinin alanlarını genişletmek, hükümet kuvvetinin faaliyet alanını da artırması anlamına gelmektedir. Bu durum toplumsal yükselme yerine, çöküşü ve geriliği getirir.

Toplum vicdanında niteliksizliğin ve kural tanımazlığın, âdeta, bir meslek haline geldiği 1996 Türkiye'sinde, "yeniden inşa'nın başarılmasında Prens Sabahaddin'in "teşebbüs-i şahsi" anlayışı daha bir önem kazanmaktadır. Topyekün kalkınmanın yolu, bütün toplumsal kurumları ve kuralları yerleştirmekten ve bireyi-elbette yasalar çerçevesinde-daha etkili kılmaktan geçer.

Bu bağlamda ele alındığında, Sabahaddin'e göre toplum kalkınması, ancak, bireysel yeteneği gelişmiş fertlerin oranına bağlıdır. Bu amacın gerçekleşmesi için bütün sosyal kurumlar, aile, okul vb. hepsi tek bir eğitim sistemi etrafında seferber olmalıdır. Bireylerin teker teker girişimci, hayatta kendine güvenir, bağımsız bir özellik kazanması, topluluğun bütün kuruluşlarını değiştirir. Çünkü, "...meşakatlerle her gün yapayalnız çalışmaya mecbur olan adamlar, elbette, yaşadıkça kabiliyet-i içtimaiyelerinin arttığını görürler. Maniaları ezmek onlara eğlence, bize işkence oluyor. Onların menfaat-i şahsiyeleri, ekseriyetle menfaat-i umumiyenin bir cüzi. Çünkü, sayleriyle (iş) memleketin servet ve saadetini artırırlar. Bizde ise menfaat-i şahsiye menfaat-ı umumiyenin zıddı. Çünkü menfaat-ı şahsiyemizi, servetin üç menbaini teşkil eden ziraat, sanayi ve ticaretle teminden ziyade, onu [kişisel çıkar] tahakkümde, zulme alet olmada arıyoruz. Say-ı şahsi ile yaşamak, zenginleşmek için mâlumat [bilgi] tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi bir çok meziyetlere temellük [sahip olma] şart. Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için çocukluğumuzdan beri almış olduğumuz terbiye [eğitim] neticesi kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek isityor ve bitabi [doğal olarak] hükümet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla hükümete çatmak [kapılanmak] için de yegane çare liyakat değil, himayedir. Demek ki, daha cemiyete birinci adımı atarken, bir başkasının himayesine sığınıyoruz. Haysiyet-i şahsiyemize bu ilk veda etdikden sonra, kayırıldığımız yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtacız. Böylece her kademe-yi irtifa bir koltuk deyneğine

²⁴ İkdâm, 19 Ekim 1908

ihtiyaç gösteriyor, kayırılmadan başka hiç bir vasıta-yı terfisi bulunmayan adam, i bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz. Çünkü zavallı, kendisinin değil hâmisinin istediği şekle girmeğe mecbur; onun nazarında ak olan kendi nazarında, kara da olsa, yine karayı ak diye kabul etmeğe mahkûm. Amirlerine karşı tapınmağı vazife edinmiş bu mamurların, madunlarından [maiyet] ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmak oluyor. İşde bu suretle büyük küçük rical-i devlet-istisnadan kat-i nazar-koltuk deyneğiyle yürür ahlâk düşkünlüklerinden toplanıyor. Vakıa, her memleketde memurlar vazifeleri icabı göreneğe tabi oldukları için istibdada az çok alet olagelmışlerdir. Fakat tesiri hiç bir yerde bizdeki kadar meş'um değil. Çünkü bizde kuvve-yi icraiye'nin (hükümetin) istibdadını istiklâl-i şahsiyeleriyle tadil [değişim-dönüşüm] edecek işlek bir sınıf yok. Cemiyetin bunun teşkile en ziyade müsaid olan efradı, hep memur oluyor. Hükümetin meş'um himayesi altında bir müstehlik [tüketici] sınıfı vücuda getiriyor Mustahsiller, yani kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatanlar köylülerle, esnaf ve küçük tacirler. Bunlarda ise maddi manevi [fikri] hiç bir sermaye bulunmadığı için tutdukları işi ilerletmiyor"²⁵.

Anlaşılabacağı gibi, düşünce adamı olarak Türk modernleşme tarihinde önemli bir konumda olması gereken Sabahaddin, kollektivist Doğu toplum modeline geçmeyi plânlıyor, bunun için de eğitsel ve sosyal bir devrimi öngörüyordu. Zaman zaman Sabahaddin Okulu'na uygun eğilimlerini yakalayabildiğimiz Hilmi Ziya Ülken'in Sabahaddin'i "sosyal bir devrimci" olarak nitelendirilmesine karşın²⁶, yakın tarihimiz ile ilgili yaptığı araştırmalarla uluslararası bir üne sahip olan Niyazi Berkes, aynı konuda, Sabahaddin'in bir düşünür sahi sayılamayacağını, "İngiliz devlet adamlarının", "Avrupalıların", "hristiyan unsurların", "bazı Arnavut politikacıların" aleti olduğunu ve bu nedenle de itibardan düşerek fikirlerinin ciddiye alınmadığından söz etmektedir²⁷. Bir başka yerde ise Berkes, Sabahaddin'in görüşlerini "mahkûm eden" başlıca ögenin zamanın şartları olduğunu ileri sürer²⁸.

Bernard Lewis siyasetin daha ağır bastığı bir ortamda, "... ayrılıkçı milliyetçiliğin ve yabancı emperyalizmin imparatorluğun bütünlüğüne karşı artan tehdit, 'adem-i merkeziyeti" bir intihar formülü değilse bile, tehlikeli bir formül olarak gösterdi." diyerek Sabahaddin'in düşüncelerinin imparatorluğunun çöküşünü hızlandırmaktan başka bir şeye yaramadığını belirtmektedir²⁹. Gerçekten de Alman askeri eğitimi almış Türk subaylarına, ne özel teşebbüs, ne de adem-i merkeziet çekici gelmemiştir. Ayrıca, Türk uluşu için de-devlet merkezci düşünce gereği-ülkenin bütünlüğü fikri, yeni ya da değişik argümanlardan, daha önemli görülmüştür.

²⁵ İkdâm, 19 Ekim 1908.

²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 326-335.

²⁷ Niyazi Berkes, 100 Soruda *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, ss 342-343; Berkes, *Türkiye'de...*, ss. 343-351

²⁸ Berkes, 100 Soruda ..., s. 342

²⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk tarih Kurumu yay., Ankara, 1970, s. 202.

Kanımcı, yukarıda yaklaşımlarını yansıtmaya çalıştığım kimi araştırmacıların yanlış olmayan tesbitlerine rağmen, Sabahaddin'in görüşleri gerçekte, "Communataire" Osmanlı toplumunda çok farklı toplum tahlil reçetesi idi. Çünkü, Tanzimat'a kadar Osmanlı Tarihi, bir bakıma, saray içi boğuşmanın ve bunun enstrümanı olarak da "rical"i kullanmanın tarihi idi. Tanzimat'tan bu yana ise, nitelik değişmemiş olmasına rağmen, Türk Tarihi, devlet kadrolarında saf tutan memurların kavgasının tarihi oldu. Sabahaddin'in attığı neşter, kim bilir, sadece Fatih'ten bu yana -toplumsal temellerinden kopmuş- Osmanlı bürokrasisinin değil, bin yıllık Türkiye tarihinde yönetim anlayışının değiştirilmesini gerektiren örtülü cerahatı temizlemeye de yönelik idi. Sabahaddin Bey zamanlamayı doğru yapmamıştı, ama, itiraf etmek gerekir ki, Türk "*bürokratik muhafazakârlığını ya da "hikmet-i hükümet fedailerini* sorgulamış idi. Sabahaddin'e göre müstebidi ve memurlar sultanı da demek olan bürokrasiyi sınırsız bir güce ulaştıran temel neden, bireyin ve toplumun sosyal kurumlarının yetersizliği idi³⁰.

Balkan bozgunu arkasından gelen I. Dünya Savaşı içinde, Enver Paşanın Ülke Sorunlarıyla ilgili takındığı-ülkeyi kurtarmayı amaçlayan-"asker tavır", haklı olarak, sosyal konulara uzun vadede çözüm getirme düşüncesini gözardı ettirdi. Şartlar, pratik ve pragmatik nitelikteki ani müdahaleleri ilk sıraya oturtuyordu.

Adı geçen dönemlerde, Sabahaddin'in düşüncesinin çok dana popüler hale gelememesinin bir başka nedeni de, İttihat Terakki'nin, onun karşısına, Ziya Gökalp'i çıkartmış olmasıdır. batı'dan (Fransa) alınan fikirler de, Osmanlı gibi, Kollektivist eğilimler taşıyordu ve "*nizâm-ı alemci*" Osmanlı dünya görüşüne oldukça yatkın idi. Ziya Gökalp'in görüşleri³¹, devlet felsefesi olarak, amir ve bireyi arka plâna alan bir yaklaşımı içermekte idi. Bu açıdan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasal ve sosyal örgütlenmesinde merkeziyetçi ve Gökalpçi eğilimler daha etkili olmuştur. Bununla birlikte 1930'lu yıllardaki Halkevleri ve Köy Enstitülerinin faaliyetlerini Sabahaddin Okulu'nun etkilerinin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Yine günümüz Türkiyesinde Tarihçilik alanında ortaya çıkan Kent Tarihçiliği ve Bölgesel tarihçilik çalışmalarında, acaba, bu okulun yeri, araştırılmaya değer mi?

³⁰ Kuvvetli bürokrasilerin modern merkeziyetçi devletlerle ortaya çıkması, doğal olarak, memurların iktidarı anlamına gelmektedir. Buna engel olmanın yolu iki türdür. Karl Friedrich'e göre. Birincisi milli iradenin egemen olmasını isteyen akım (Gökalp ve ekibi bu gruba girmekle birlikte, bana göre, bu akım memur sultanını güçlendirmekten öte bir şey yapmamıştır). İkincisi ise fiili protestoların temsil teorisidir. Sabahaddin de bu akımın temsilcisidir. Bkz. Şerif Mardin, *jön Türkler'in siyasî fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayını İstanbul, 1992, ss. 294-295 (*Friedrich, Constitutional Government and Democracy*, Boston, 1950, p. 57'den). Mardin'in, konuyla ilgili olarak şu kitaplarına da başvurabiliriz: İletişim yayınlarında çıkan, Türkiye'de *Toplum ve Siyaset*, Türk Modernleşmesi.

³¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (Hazırlayan: Mehmet Kaplan), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1976; Cavit Orhan Tütengil, *Ziya Gökalp'in Üstüne Notlar*, Varlık Yayını, İstanbul, 1964; Orhan Türkođan, *Ziya Gökalp'Sosyolojisinin Temel ilkeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1987*

Prens Sabahaddin'in "Science Sociale" ya da "ilm-i ictima" okulu teorik düzlemde, bir tahlil yöntemi olarak İslâm Tarihi çerçevesinde İbn-i Haldun'un organizmacı modelinin dışında, ilk defa farklı bir sistematığı temsil etmesi bana göre, çok önemli idi. Sadece biz Türklerde değil, tüm Doğu dünyasında bir çözümleneci olarak O olayların, olguların, bireyin, kuramların, tarihteki tüm otoritelerin ve devletin ötesinde ve onlara dışarıdan bakarak yönetimini koymuştur. Tüm bu kurum, kavram ve değerler devamlı gözden geçirilmelidir³².

Sabahaddin'in görüşleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel koşullarında ne denli uygulamaz özellikler taşıdığı ise, aksine, günümüzde giderek artan bir şekilde-devlerin küçülmesi bireyin etki alanının gelişmesi nedeniyle çok daha etkili olmaktadır. Türk ulusu, çağdaş anlamda, tüm birey ve sosyal kurumlarıyla organize bir şekilde yapılandığında, yani halkın üretici-yaratıcı bir nitelik kazanmasıyla, gerçek anlamda, modernleşme macerasını tamamlayacaktır. Sabahaddin'in hayatındaki siyasal iniş çıkışları ayrıca, Hürriyet ve itilâf Partisi mensuplarının önemli kısmının "ihamet"e varan politikalarına rağmen, bugün onun görüşleri daha bir önem taşımaktadır. İçeride ve dışarıda, bürokrasi ile birlikte, kendi insanının yetenekleriyle sosyal düzenini kuran Türkiye'nin saygınlığı, kanımca, daha kalıcı olacaktır.

³² Günümüzde, ideolojisinin ve önyargılarının tutsağı olmuş o kadar çok düşünür ya da bilim adamı var ki, kendileri dünya görüşlerini ve kurumları denetleyeceklerine onların emrinde birer "fedai" olarak "görev" yapmaktadırlar. Kuşkusuz bilime karşı alınan "pasif" tavır yaratıcılığı yok etmektedir.